

V období uplynulých téměř dvou desítek let se v nemarxistických společenských vědách, zejména v sociologii, stále častěji objevoval a objevuje termín „kvalita života“ (1) a tzv. teorie kvality života již mají své stabilní místo v buržoazní ideologii. I přes široké využívání tohoto pojmu (ale i právě proto) zůstává okolo jeho pojetí a výkladu celá řada nevyjasněných otázek i rozporů. (2)

Při charakteristice různých pojetí a výkladů termínu kvality života v nemarxistických koncepcích je třeba vycházet především z následujících závažných skutečností.

Přes dlouholeté rozsáhlé a bouřlivé spory o tom, co je to vlastně „kvalita života“, a přes její široké propagování dosud neexistuje žádná obecněji platná a přijímaná definice nebo i jen širší vymezení tohoto pojmu, jeho obsahu a rozsahu. Řada nemarxistických autorů si je tohoto zásadního nedostatku vědoma a upozorňuje na nezbytnost operacionalizovat daný pojem, překonat

(1) Tento termín je zde používán výhradně v souvislosti s nemarxistickými teoriemi a jejich kritikou. Pojem kvality života ve smyslu kvalitativní charakteristiky životního způsobu se sice vyskytoval a vyskytuje i v marxistické literatuře, ale náznaky na toto jeho používání prozatím nejsou — i přes rozsáhlé diskuse mezi teoretiky socialistických zemí a zejména diskuse sovětských vědců — jednoznačně sjednocené. Někteří teoretikové přijímají daný termín do svého kategoriálního aparátu a snaží se jej naplnit jiným obsahem, který by celkově odpovídal marxisticko-leninské teorii životního způsobu [například I. V. Bestužev-Lada, A. Siciński, S. Wiederszpiel]; zatímco druzí naopak doporučují nevytvářet zvláštní kategorii a hodnotit problém z poněkud jiného pohledu na úrovni životního způsobu jako celku (odtud pojetí „kvalitativní určitosti životního způsobu“ — M. N. Rutkevič): často se zde vychází z pojetí „životního způsobu jako určité kvality“. Je však třeba si uvědomovat, že toto pojetí není na stejné úrovni s významem „kvality životního způsobu“ a nelze je zaměňovat či ztotožňovat. Největší početní zastoupení má dosud skupina marxistických vědců [mj. A. P. Butenko, V. I. Bovš], která používá pro dané problémy odlišných termínů — „kvalitativní stránka životního způsobu“ („života“), „kvalitativní úroveň života“, „kvalitativní ukazatelé životního způsobu“, „kvalitativní charakteristiky životního způsobu“ apod. V dalším textu jsou právě v tomto duchu rozlišovány dva vzájemně úzce spjaté termíny — „kvalita životního způsobu“ a „kvalita existence společnosti“. Pojem „kvalita životního způsobu“ je používán ve smyslu kvalitativní charakteristiky jednotlivých stránek a aspektů životního způsobu v jejich celku na vyšší rovině syntézy převyšující prostřednictvím složité sítě vzájemných vztahů a propojení jejich prostý souhrn. Termín „kvalita existence společnosti“ se chápe jako nejširší, nejobecnější pojem zachycující kvalitativní charakteristiky těch stránek a momentů života společnosti, které nejsou součástí či bezprostředním výrazem životního způsobu, ale silně jeho formování ovlivňují, event. přímo determinují (např. kvalitativní charakteristika společensko-ekonomické formace, výrobního způsobu apod.). Kvalita životního způsobu je pak přirozeně bezprostředně ovlivňována a v některých ohledech determinována kvalitou existence společnosti.

(2) Daná stať se zabývá výlučně pojetím kvality života v nemarxistických koncepcích, tj. chápáním, vysvětlením, vymezením tohoto termínu. Z tohoto důvodu jsou úmyslně pouze okrajově zmiňovány další důležité otázky související s analýzou a kritikou teorií využívajících tohoto pojetí (problémy jeho vzniku a rozvoje, sociálních a gnozeologických zdrojů, základních směrů a tendencí vývoje v současnosti, hlavního obsahu jednotlivých koncepcí apod.).

povrchní představu kvality života a vyjasnit, systematicky uspořádat její obsah i strukturu. (3) Tyto výzvy, objevující se v nemarxistické literatuře již více než patnáct let, zatím měly jen ten výsledek, že se objevilo mnoho pokusů o definici a velmi různorodých, někdy i protikladných pojetí kvality života, které byly vzápětí vyvráceny a kritizovány ostatními nemarxistickými teoretiky. Pro určitou část autorů je však poukazování na obtížnost a nefunkčnost (někdy i nežádoucnost či nemožnost) (4) přesného vymezení dostatečným důvodem, proč se o konkrétní definování hlavního objektu svého studia ani nepokoušejí. Nejfrekventovanější je v této souvislosti stanovisko, že samotné pojmy „život“ a „kvalita“ jsou natolik obecně známými a běžně užívanými, že je možné spolehnout se na to, že „všichni vědí, o čem se mluví“. (5) V mnoha případech tak kvalita života „vystupuje jako nejobecnější a nediferencovaná představa setrvávající na úrovni běžného vědomí“ [Popov 1979 : 16].

Ústředním předmětem studia kvality života v pojetí nemarxistických teoretiků může být téměř jakýkoli výsek života společnosti (sféra, oblast, jev, proces či vztah), o němž je možno z určitého hlediska a z určitého důvodu soudit, že může mít pro „život“ (ve velice širokém smyslu) podstatný, či dokonce rozhodující význam. (6) Stručně řečeno: „Rámec problému zůstává vlastně nevymezen, takže zahrnuje mnoho věcí — počínaje smyslem a cílem dějin, přes otázky lidského štěstí až po problémy využití odpadu a ozdravení měst“ [Popov 1979 : 9].

Pojmu kvality života se využívá v projevech, prohlášeních či programech jednotlivých buržoazních politických stran, v publicistických, žurnalistických materiálech a pořadech i v teoretických projektech a koncepcích nejrůznějšího druhu. Vzniká zde otázka, co je skutečnou podstatou tohoto termínu: je to „politické heslo“ nebo „vědecký pojem“ (nejčastěji sociologického charakteru) či pouze „módní slovo“, jakási novodobá „zaklínací magická formule“?

(3) Např. E. Eppler, jeden ze spoluzakladatelů západoněmecké sociálně demokratické varianty propagace cílů kvality života, je toho názoru, že dnes „hovoříme o kvalitě života, i když přesně nevíme, v čem spočívá, a ještě méně víme o tom, jak ji dosáhnout. Hovoříme o kvalitě proto, že s kvantitou jsme se dostali do slepé uličky. Vycházíme zde tedy nikoli ze znalostí, ale z pochybností“ [Eppler 1972 : 86]. Obdobně americký sociolog S. McCall konstatoval: „Přestože cíle zkoumání kvality života jsou dostatečně známe, není jasné, co se vlastně zkoumá (...) Potřebujeme-li nějaký předpoklad dalšího zkoumání kvality života, pak je to pochopení toho, co vlastně pojem „kvalita života“ znamená“ [McCall 1975 : 230]. Tytéž názory je možné najít i u jiných předních teoretiků.

(4) Existují totiž koncepce, v nichž je neurčitost pojmu přímo programovým východiskem a základním předpokladem. Tak je tomu např. v pojetí rakouského socialisty H. Reithofera, který vychází z toho, že díky pluralističnosti světa je heslo kvality života univerzální a podporují jej „téměř všechny politické skupiny, strany sociálně demokratické i národní, konzervativní a progresivní“ [Reithofer 1973 : 45]. Kvalita života je, podle něj, heslem, pod kterým si každý může představovat, co chce (vzhledem k neexistenci vědeckého vymezení), což považuje do značné míry za přednost. Obdobné stanovisko, že je nutné ponechat vymezení kvality života na každém jednotlivci, se objevuje i v dalších, voluntaristicky založených teoriích.

(5) Ve skutečnosti je však situace naprosto opačná. Jak poznamenává např. R. Müller, obtíže v definování kvality života vyplývají z nutnosti dvojího kategoriálního vymezení, přičemž je velice těžké vymezit „kvalitu“ a sám pojem „život“ je ještě mnohoznačnější [Müller 1975 : 339].

(6) Kanadský filozof M. Bunge např. vyjmenovává tyto oblasti či „kvality“, které v pojetí různých nemarxistických teoretiků reprezentují „indikátory kvality života“: „Kvalita vzduchu, který lidé dýchají, vody, kterou pijí, hodnota a kvalita potravy, kterou jedí, velikost a kvalita jejich obydlí, uspokojení z rodinného života i práce, míra účasti na společenských záležitostech, bezpečnost práce, bezpečnost na ulicích, množství knih, které lidé čtou (...)“ [Bunge 1975 : 74–75].

Je nepochybné, že po určitou dobu (především na přelomu šedesátých a sedmdesátých let) byla kvalita života skutečně vysoce módním výrazem, jehož obecné popularity bylo využíváno i zneužíváno k apriornímu zvyšování atraktivnosti, modernosti, přitažlivosti apod. vědeckých i pseudovědeckých teorií, stejně jako politických programů (spojování kvality života s jakýmkoli tématem bylo více nebo častěji méně vhodné a adekvátní). Nejčastěji korelovalo toto používání termínu kvality života s jinou „módní vlnou“, totiž s tím, že se stalo „věcí ‚dobrého tónu‘ hovořit o tom, že snahy o získání bohatství, peněz a osobního úspěchu nedělají člověka šťastným a nepřinášejí mu skutečné uspokojení (...)“ [Tolstych 1979 : 58]. Punc určité „módnosti“ sice částečně zůstal kvalitě života dodnes, ale to by rozhodně nemělo nic ubírat na významu faktu, že otázka kvality životního způsobu a kvality existence společnosti je ve své podstatě něčím mnohem víc, a to reálně existujícím, závažným problémem. Reálnost i aktuálnost těchto otázek v podmínkách kapitalismu je určena současnou situací krize společnosti ve všech sférách jejího života — je podmíněna objektivními zákonitostmi společenského rozvoje, tj. především všeobecnou krizí kapitalismu, sociálními důsledky vědeckotechnické revoluce a jejím vlivem na životní způsob, problémy demokracie, práv a svobod člověka, nevyhnutelností ochrany životního prostředí. krajně neuspokojivým stavem vzdělání, ochrany zdraví, dopravy, bytové otázky apod. Záleží však právě na vymezení a chápání kvality života. aby i ve skutečnosti (nejen v podstatě či potenciálně) tento pojem nebyl jen „žurnalistickým klišé“. Jestliže totiž obsah kvality života není vymezen nebo je vysvětlován nesprávně, což pak umožňuje pouhé „sklouzávání“ po povrchu a nehledání hlubokých objektivních základů kvality života, zůstává kvalita života jen bezobsažnou frází. (7)

Termín kvality života (s reálnou podstatou, ale na úrovni problému i fráze) dále na jedné straně vystupuje jako určité politické heslo a na druhé straně se považuje za termín aspirující na postavení teoretického vědeckého pojmu. Používání pojmu kvality života v oblasti vědy i politiky má svou zvláštní tradici. (8) i když někdy je těžké stanovit přesnou hranici mezi „politickým“ a „vědeckým“ významem pojmu a zejména určit, v jakém smyslu jej jednotliví autoři používají. Pronikání politického pojmu do vědecké teorie a opačně vědecké kategorie do politické praxe není samo o sobě v podmínkách kapitalistických států ničím výjimečným a apriorně ani negativním. Zde však nezřídka dochází k situaci, že političtí představitelé kvalitu života označují za vědecký termín a teoretikové jsou naopak toho názoru, že jde především o politické heslo. V prvním případě se projevuje snaha dodat politickému pojmu vědeckou opodstatněnost a základnu, pozvednout jej tímto způsobem jaksi na vyšší úroveň a dodat mu i zdání objektivnosti. V druhém případě se však odráží fakt, že někteří nemarxističtí teoretikové sami pocítují, že v současnosti pojetí kvality života nedosahuje žádoucí roviny propracovanosti, že kvalita života nemá všechny charakteristické znaky vědecké kategorie. (9) Společným mo-

(7) Na tuto možnost varovně poukazoval také M. Abrams: „Ačkoliv během minulých deseti let byly stovky knih a tisíce projevů věnovány „kvalitě života“, bylo učiněno jen velmi málo pokusů dodat tomuto slovu přesný význam, takže existuje nebezpečí, že nebude ničím více než otrěpanou frází“ [Abrams 1974 : 4].

(8) Počátky pojetí kvality života v nemarxistické společenské vědě se obvykle spojují se jmény J. K. Galbraitha [Galbraith, J. K., *The Affluent Society*. Boston 1958] a D. Riesmana [Riesman, D., *The Lonely Crowd*. Yale 1950]. Ve sféře politické praxe jako první termínu kvality života použili dva američtí prezidenti — J. F. Kennedy v r. 1963 a L. Johnson v r. 1964.

(9) Někteří nemarxističtí teoretikové (zejména stoupenci dále uváděného subjektivního mikrostrukturního pojetí kvality života) poukazují na specifiku, která brání,

mentem je snaha vyhnout se vymezování kvality života, která jako by patřila vždy do „jiného slovníku“.

Problém zde spočívá mimo jiné v tom, že zatímco kvalita života jako „žurnalistický pojem“ nevyžaduje příliš konkrétní vymezení, může být pouze mnohonaznačujícím, abstraktním výrazem, a zatímco kvalita života jako „politické heslo“ rovněž nemusí být de facto vymezena přesněji než výčtem určitých problémů, v oblasti vědy jsou požadavky na definici používaného termínu zcela jiné (pro první dva významy dosavadní neúplná vymezení do určité míry postačují). (10) Kvalita života však doposud nemá ve většině nemarxistických společenskovědních koncepcích v podstatě charakter vědeckého pojmu v pravém slova smyslu s přesnou charakteristikou a vymezením, (11) i když nemarxističtí teoretikové ji přirozeně za vědeckou kategorii (až na uváděné výjimky v subjektivistickém mikrostrukturním pojetí) uznávají.

Při vymezování kvality života převážná většina nemarxistických teoretiků vychází implicitně i explicitně z pojetí určité protikladnosti „kvality“ a „kvan-
tity“. (12) Tento moment se objevoval již při prvních použitích daného pojmu (13) a do určité míry souvisel s okolnostmi sociální a ekonomické reality kapitalistických států, v níž se pojem kvality života začal široce využívat, tj. s tím, že přes ohromnou masovou produkci výrobků nejrůznějšího druhu, která měnila kvantitativní ukazatele společnosti, nedošlo k odpovídajícím změnám kvalitativního charakteru v životě obyvatel kapitalistických států (přitom „kvan-
tita“ sama o sobě se ukázala jako naprosto nepostačující ke skutečně lidskému životu).

V řadě koncepcí se růst „kvan-
tity“, tj. spotřeby materiálního bohatství, označuje jako příčina nízké úrovně kvality života, přičemž se vychází jakoby ze samozřejmosti z předpokladu, že v kapitalistických státech bylo již dosa-
ženo všeobecně vysoké životní úrovně a pracující jsou z hlediska materiálního dostatku zajištěni. (14) Obyvatelé kapitalistických států jsou pak stavěni před

aby kvalita života byla kdy vědeckou kategorií ve striktním významu. Např. G. J. Stöber poznamenává: „Kvalita života jistě není takovou vědeckou kategorií, jakou by mohla nebo měla být. Jak je vysoká kvalita života, to nemůže stanovit malá skupina vzdělaných a lépe informovaných expertů. Kvalita života je to, co lidé za kvalitu života považují“ [Stöber 1973 : 26]. Stöber zde ovšem neoprávněně směšuje dvě rozdílné roviny: vymezit kvalitu života jako vědecký pojem není zdaleka totéž jako vyjádřit její úroveň či „výšku“. Celkové pojetí kvality života zde navíc vy-
znívá příliš voluntaristicky.

(10) I politická sféra však stále častěji zdůrazňuje nutnost přesnějšího vymezení pojmu, hlavně s ohledem na možnost jeho dalšího praktického využití. Citovaný G. J. Stöber např. klade důraz na to, že pojem kvality života bude smysluplný jen v tom případě, že jeho operacionalizace půjde za hranice série akademických po-
jednání, která zřídka kdy mohou něčím konkrétním v politické a sociální realitě po-
hnout [Stöber 1973 : 21].

(11) To je ovšem problém, který se netýká zdaleka jen pojmu kvality života. má mnohem širší platnost obecně v kontextu s nemarxistickým pojetím vědy a s pod-
statou buržoazních společenských věd.

(12) Extrémním případem jsou ty pokusy o „negativní“ definici kvality života, které ji vymezují přímo jako „to, co není kvantitativní“, resp. to, co není vyjádřitelné kvantitativně [viz např. výše uvedený citát E. Epplera].

(13) J. K. Galbraith upozorňoval, že existuje reálné nebezpečí, že kvalita života utrpí jednostrannou orientací společnosti na „kvan-
titu“, tj. produkci a spotřebu množství zboží. J. F. Kennedy i L. B. Johnson stavěli požadavek, aby kvalita ame-
rického života nebyla vyvozována jen z „kvan-
tity“ spotřebního zboží a bankovních depozit.

(14) Kritika — alespoň částečná — tohoto tvrzení se objevuje i mezi nemarxistic-
kými autory. Např. G. Fradier poukazuje na to, že „existuje hranice, pod níž není možné používat slovo kvalita“ a že je „drzost stavět si otázku kvality života“ v podmínkách, kdy mnoho obyvatel světa stojí před nejelementárnější existenční otázkou, jak vůbec přežít [Fradier 1976 : 7—8].

jakési dilema: buď se jim může dostat „kvantity“ (tj. zvýšení platů, rostoucí uspokojování materiálních potřeb, větší množství i rozmanitost spotřebních předmětů atd.) nebo „kvality“ (tj. vzdělání, kultura, zdravotnictví apod.), ale nikdy ne obojího najednou. Nemarxističtí teoretikové i zde obcházejí či deformují realitu a ignorují skutečnost, že „pro široké masy pracujících kapitalistických zemí kvalita života (...) bezprostředně závisí na kvantitě dosahovaných příjmů“ [Tolstych 1979 : 60] a že „zlepšení kvality života bezprostředně závisí na růstu a rozmanitosti kvantity všeho materiálního bohatství“ [Motašov 1981 : 142].

Z obecného teoreticko-metodologického hlediska je k tomuto problému v souvislosti s pojetím životního způsobu třeba poznamenat, že fenomén životního způsobu není možné mechanicky rozdělovat na kvalitativní a kvantitativní část a chápat je jako samostatné subsystémy životního způsobu nebo je dokonce stavět proti sobě. Kvalitativní a kvantitativní se v životním způsobu prolíná, prostupuje jedno druhé, vzájemně se doplňuje — kvalitativní a kvantitativní existuje v dialektické jednotě a jenom v ní se také může vyvíjet: životní způsob jako sociologická kategorie má kvalitativně kvantitativní charakter.

Na obecné teoreticko-metodologické úrovni je možné v nemarxistických společenských vědách vymezit dva zásadní přístupy k pojetí a zkoumání kvality života.

Východiskem prvního — frekventovanějšího, ale zároveň z hlediska skutečné podstaty kvality života méně významného — přístupu je napohled logická a jednoduchá úvaha: kvalita života je vlastně označením pro souhrn „kvalit“, kvalitativních aspektů či kvalitativní úrovně jednotlivých součástí a komponentů „života“ nebo životního způsobu. Kvalita života je zde většinou vymezována výčtově, vyjmenováváním různých jevů, procesů a vztahů (nejen bezprostředně společenského charakteru), aniž by byla věnována větší pozornost jejich vzájemným vztahům a aniž by se tyto „dílečkové kvality“ zkoumaly v souvislosti celého systému a jeho dalších prvků.

Druhý přístup — méně zastoupený v nesmírném množství literatury, kterou je možno počítat k proudu nemarxistických koncepcí týkajících se kvality života (15) — reprezentují pokusy o vytvoření samotného pojetí kvality života (na základě určité komplexnosti, systémovosti). Zde se jedná o řádově vyšší

(15) Mimo jiné právě dlouholetá převaha studií založených na prvním přístupu, tj. teorii, v nichž hlavní roli nehraje kvalita života, ale kvalita bydlení, kvalita životního prostředí, kvalita mezilidských vztahů atd., vedla některé marxistické teoretiky k názoru, že v souvislosti s kvalitou života není možné hovořit o teoretické koncepci či modelu v pravém slova smyslu [viz např. Popov 1979 : 16]. Zde by patrně bylo funkční rozlišovat několik úrovní. První rovinu tvoří teorie, jejichž zařazení ke koncepcím kvality života je značně problematické: pojem kvality života se zde celkem běžně používá (bez bližší specifikace), není však obsahově skutečně klíčovým pojmem, hlavním a vlastním předmětem studia je jiný objekt. Druhá rovina obsahuje teorie „zlepšení kvality života“, které jsou orientovány více „prakticky“, navrhuji většinou i konkrétní opatření ke zlepšení současné situace — na obecné, ale častěji „odvětvové“ nebo regionální úrovni. Teprve třetí rovinu reprezentují vlastní teorie kvality života (vyšší obecnosti), které se zakládají bezprostředně na pojetí kvality života jako celku a na jeho rozvíjení, směřují k řešení spíše na úrovni teorie. Zároveň je ovšem třeba odlišovat na všech třech rovinách teorie kvality života „explicitní“, které pojednávají o kvalitě života a současně se k tomuto termínu hlásí, a teorie „implicitní“, které kvalitu života zkoumají de facto, ale pod jiným označením. Na druhé straně ne všechny koncepce nesoucí název „teorie kvality života“ se jí ve skutečnosti zabývají (to často souvisí s uváděnou módností daného termínu).

stupeň obecnosti než v předchozím přístupu; v centru pozornosti stojí přímo kvalita života jako celek.

Složitosti i významu zkoumané problematiky přirozeně mnohem více odpovídá druhý z uvedených přístupů. Kvalitu životního způsobu skutečně není možno chápat jako pouhý mechanický součet kvalitativních momentů jednotlivých komponentů a aspektů životního způsobu — tyto „dílečky kvality“ jsou sice jejím základem, ale jde o syntézu na vyšší úrovni obecnosti prostřednictvím vzniku vzájemných spojení, vytvoření vazeb a spojitostí mezi jednotlivými elementy životního způsobu i jejich „kvalitami“. Z toho mimo jiné plyne, že kvalitativní momenty prvků životního způsobu jsou vzájemně nahraditelné v podstatě jen v minimální míře — míra kvality životního způsobu je v zásadě určována nejslabším článkem, tj. zůstává na úrovni nejméně „kvalitního“ prvku životního způsobu. Znamená to také, že zde hraje významnou roli vyrovnanost a proporcionalita kvalitativních momentů všech složek životního způsobu. To všechno jsou skutečnosti, s nimiž nemarxistická pojetí „dílečky kvality“ příliš nepočítají.

Z hlediska obou dvou přístupů (zejména ale „systémového“ přístupu) je možné vymezit tři základní typy pojetí kvality života. (16)

Nejobecnější, nejširší a současně nejméně jasné a přesné pojetí, které je možno označit jako „makrostrukturní“, charakterizuje kvalitu života (většinou v přímé a výslovné opozici ke „kvantitě“) jako ukazatel a kritérium společenského pokroku. Existuje několik variant alespoň částečných konkretizací tohoto obecného vymezení.

Některé z principů první, „sociálně demokratické“ varianty, byly naznačeny v tzv. Godesbergském programu SPD, který položil základy k chápání kvality života jako takové formy lidské existence, jež by byla založena na zásadách „etického socialismu“ a byla by charakteristická vytvořením „lidských vztahů“ v buržoazní společnosti. Většina sociálních demokratů a sociálně reformistických teoretiků oficiálně přijala tuto definici kvality života: „Kvalita života je něčím více než vysokým životním standardem. Kvalita života předpokládá svobodu, svobodu od strachu. Rozumí se tím bezpečnost díky lidské solidaritě, zabezpečují se tím šance k sebeurčení a seberozvoji, právo rozhodujícího hlasu i kolektivní odpovědnost v racionálním využívání vlastních sil v práci, odpočinku, spolužití, spojení s přírodou a osvojení hodnot kultury, šance na ochranu a upevnění zdraví. Kvalitou života se rozumí obohacení našeho života za hranicemi materiální potřeby“ [Qualität 1972 : 7].

Velmi známou sociálně demokratickou variantou je pojetí vůdce západoněmecké sociální demokracie W. Brandta, který mimo jiné učinil z pojmu kvality života (s použitím příslušného propagandistického slovníku) hlavní pojem předvolební kampaně SPD v roce 1972. (17) W. Brandt vychází z pravdivé, ale velmi obecné teze, že kvantitativní růst hmotného blahobytu sám o sobě nemůže vyvolat trvalý pocit uspokojení a naplnění či smyslu života. Splnit tento úkol by, podle jeho názoru, měla právě kvalita života, která znamená „více než jen materiální blahobyt, více než jen zvětšování hrubého národního produktu. To vše je důležité, ale nebere to v úvahu snižování lidské důstojnosti a nevylučuje to“ [Brandt 1972 : 740]. Je proto nutné překonat předsudek pocházející z devatenáctého století, že pokrok je bezprostředně spja-

(16) V úvahu nebyla brána „negativní“ vymezení kvality života a ty „výčtové“ definice, z nichž nebylo možné spolehlivě usoudit, co autor chápe jako podstatu kvality života.

(17) Ústředním mottem jejich volebního programu bylo heslo „S Willy Brandtem za mír, bezpečnost a lepší kvalitu života“.

tý se „zvýšením kvantity ve všech oblastech“, a přejít od pouhého maximálního růstu k růstu optimálnímu. Zlepšení kvality života každého jednotlivce hodnotí Brandt jako nejzávažnější problém, před nímž stojí soudobý kapitalismus a který nespočívá v řešení jednotlivých dílčích problémů, ale týká se samotných principů životního uspořádání soudobé společnosti. (18)

S tímto pojetím velice úzce souvisí výklad kvality života jako nejobecnější nové hodnoty, která by měla rozhodující a určující vliv na veškeré jednání a činnosti společnosti i jednotlivce. (19) Tyto nové hodnoty jsou pak bezprostředně spojovány s „nemateriálními potřebami“ a jejich rozšiřováním.

Druhou variantu „makrostrukturního“ pojetí představuje výklad, v němž se již „kvalita“ nestaví tak výslovně proti „kvantitě“ a v němž kvalita života zaujímá poněkud skromnější, ale stále důležité postavení — chápe se jako „dodatek“ ke kvantitativním ukazatelům rozvoje společnosti a teprve tento celý komplex je označován za hlavní cíl a kritérium státní politiky hospodářského růstu i řízení dalších oblastí života společnosti. Tento typ pojetí se značně rozšířil zejména mezi americkými představiteli politické a ekonomické sféry, kteří poukazovali na to, že doposud užívané ekonomické ukazatele (zejména ukazatel hrubého národního produktu) nepostihují adekvátně celé spektrum sociální situace USA a je tedy třeba je doplnit ukazateli jiného charakteru, (20) které by vypovídaly o reálném zlepšení života a současně ne jen na rovině, kterou je možné vyjádřit „v dolarech“, tj. kvantitativně. Toto pojetí vychází především z teze, že je nutné doplnit výrobu a spotřebu zboží i služeb něčím jiným, co by nebylo tak úzce merkantilní a co by více bralo ohled na samotnou osobnost člověka v širokém smyslu. (21)

Pokus o skloubení „kvality“ a „kvantity“ v pojetí kvality života ústí do dalšího, zřetelně kompromisního chápání, vycházejícího z kategorie „blaho-bytu“. Například kanadský filozof M. Bunge spojuje kvalitu života bezprostředně s „blahobytem“ s tím, že ukazatel, který umožňuje stanovit stupeň blahobytu, je současně indikátorem kvality života. Samotný blahobyt pak vymezuje jako bohatství přírodního a sociálního prostředí, u něhož vyděluje složku fyzickou, biologickou, sociální, ekonomickou, kulturní apod. Otevřena však zůstává otázka nejdůležitější, totiž otázka konkrétní povahy a charakteru onoho bohatství přírodního a sociálního prostředí.

V podstatě tentýž nedostatek shledáváme u všech „makrostrukturních“ pojetí kvality života (kromě zmíněných pojetí je sem možné zařadit řadu vymezení operujících obecně pojímanou „lidskou důstojností“, „novým myšlením“, „novými hodnotami“ apod.). S jejich vymezením je možné na obecné úrovni v podstatě souhlasit, ale problém je v tom, že takové pouze obecné, většinou abstraktně humanistické vymezení kvality života fakticky nevypovídá nic

(18) Jako řešení navrhuje politiku tzv. reálných reforem, která by prostřednictvím změny vzájemného vztahu ekonomiky a politiky zajistila hledanou a žádoucí kvalitu života (je to tedy staronové reformistické řešení).

(19) „Jestliže se podíváme na sumu úkolů, které vyplývají bezprostředně z požadavku nové kvality života, nakonec získáme koncepci sjednocující téměř všechny rozhodující oblasti naší politické a sociální existence. Přitom není třeba hlubokého filozofického odůvodňování. Kvalitou života se rozumí nové, obnovené vědomí hodnot“ [Brandt 1974 : 424].

(20) Od tohoto momentu se začal také rozvíjet jeden proud tzv. hnutí sociálních ukazatelů.

(21) Někdy zde výrazně vystupuje do popředí ideologický aspekt, elitářské zdůrazňování oprávněnosti rozdílů a hranic sociálně třídní struktury kapitalistické společnosti — v případě autorů, kteří kvalitu života (stále blíže nedefinovanou) vztahují pouze k jedné části společnosti, totiž k té, která je schopna povznést se nad „primitivní spotřebitelskou masu“.

konkrétního, nepostihuje pravou podstatu kvality životního způsobu ani kvality existence společnosti — naopak, základní charakteristiky společnosti i současného světa jsou zde obcházeny, zastírány nebo ignorovány. A přitom kvalita životního způsobu nemůže být sledována abstraktně, obecně, odtrženě od reality, je nutné ji spojovat s konkrétní společností a jejími cíli, s konkrétními podmínkami života a konkrétním postavením člověka v této společnosti — analýza kvality životního způsobu musí být třídní, konkrétně historickou analýzou, vycházející z objektivního poznání společenské reality.

Konkrétnější, méně obecné, méně „všezahrnující“ pojetí kvality života je možné označit jako „mezostrukturní“ — zde se sice hledá kvalita života také pro makrostrukturu, ale prostřednictvím nižší úrovně obecnosti, aniž se zároveň dochází až k individu. (22) Toto pojetí se snaží kvalitu života (coby určitý smysl života) spojovat především s tzv. privatizací a intimizací životního způsobu (zejména jde o rodinný život) a orientovat člověka především na soukromou sféru. Privatizaci a intimizaci jako určitý program předkládá například americký sociolog M. C. Elmer, v jehož představách je „atmosféra domova“, kterou není možno měřit penězi a vůbec vyjadřovat kvantitativně, tou nejvyšší hodnotou člověka. Poněkud obdobně uvažuje americký futurolog A. Toffler, který ve své nejnovější teorii „třetí vlny“ [Toffler 1980] počítá s tím, že se v budoucnu vrátí dřívější význam rodiny, že znovu vzroste její prestiž, která v minulém období (zejména v amerických podmínkách) výrazně poklesla. (23)

Cílem snahy o určitou míru zindividuálnění životního způsobu v kapitalistických státech, která nachází svůj výraz právě v „mezostrukturním“ pojetí kvality života, je zdánlivě úsilí „rehabilitovat“ sociální seskupení (od rodiny přes sousedství až k úzké skupince přátel) a jejich hodnoty, obnovit „kvalitu mezilidských vztahů“. Zároveň však řada těchto koncepcí sleduje ve svých důsledcích i jiný cíl: „uzavřít“ člověka do menšího kruhu a prostřednictvím redukce jeho zájmu jen na záležitosti týkající se jeho bezprostředního okolí jej izolovat od širších společenských souvislostí, událostí a hnutí. Je více než sporné, zda do krajnosti dovedený „rodinný izolacionismus“, silně připomínající ideály malměšťáctví, může být skutečnou cestou hledání a nacházení kvality života, té „skutečně lidské kvality života“, které se nemarxističtí autoři tolik dovolávají (při absolutizaci individuálního — jeho hodnot a potřeb — se totiž ignoruje širší sociální v člověku).

Třetí základní typ pojetí kvality života, „mikrostrukturní“, je založen na čistě subjektivistickém (24) přístupu, operujícím výhradně s takovými pojmy, jako je „spokojenost“, „štěstí“, „prožívání“ apod. Důraz je zde kladen na stav vědomí subjektu a jeho vlastního hodnocení — termín kvality života tak často „nepřesahuje úroveň každodenního vědomí a spadá v jedno s představami o „dobrém životě““ [Popov 1979 : 13].

Jakousi jakoby „objektivnější“ variantu tohoto pojetí představuje výklad amerického sociologa S. McCalla, jehož základním východiskem je spojení poj-

(22) Obrácení se na mezostrukturu a její obecné preferování představuje jeden z významných trendů nemarxistických teorií životního způsobu poslední doby. Z hlediska kvality života to znamená, že právě v této oblasti existuje řada koncepcí obsahujících uvedené „mikrostrukturní“ pojetí kvality života, přestože to tak nemusí být výslovně řečeno.

(23) Předpokládá např., že v blízké budoucnosti se značná část výrobní činnosti (tj. té, která nevyžaduje soustředění pracovníků a nástrojů ve velkých výrobních prostorech) přenese přímo do domovů pracujících, čímž mimo jiné vzroste význam rodiny i pro výrobní sféru.

(24) Výše byla již zmíněna dvě extrémně subjektivistická až voluntaristická pojetí G. J. Stöbera a H. Reithofera.

mu kvality života s pojmem „uspokojení potřeb“ a „stav štěstí“. Štěstí je, podle McCalla, přirozeně úzce spjata se splněním a dosažením něčeho: každá osobnost má určité schopnosti a na stupni realizace těchto schopností závisí pocit štěstí nebo neštěstí. Při zkoumání otázek štěstí je nutné brát v úvahu tři činitele: nezbytné podmínky obecného štěstí (tj. co potřebuje velká většina lidí ke štěstí), nezbytné podmínky osobního štěstí (tj. co potřebuje konkrétní jedinec k pocitu štěstí) a konečně štěstí samo o sobě, které spojuje obě předchozí nezbytné podmínky. Kvalitu života pak není možné chápat jako stav celkového (či průměrného) štěstí lidí v určitém čase a prostoru — kvalita života závisí na realizaci podmínek, které jsou potřebné pro celkové štěstí a které otevírají možnost pro uskutečnění osobního štěstí jedince. „Objektivnost“ tohoto pojetí spočívá, podle autora, v tom, že kvalitu života nevyvozuje ze štěstí jako takového, ale z vytvoření podmínek a předpokladů pro štěstí obecnější.

Jiná varianta v rámci „mikrostrukturního“ přístupu, která je v současné době dosti rozšířena, redukuje kvalitu života na „pocitovanou“ či „uvědomovanou“ kvalitu života (perceived life quality), (25) která zahrnuje celou řadu faktorů a okolností. Vychází se zde většinou ze sociologických výzkumů veřejného mínění a názorů obyvatel (často ve formě anketního šetření) a současně se výsledky a závěry stanovené na tomto základě považují za východisko pochopení příčin a směrů společenské změny. Studie tohoto zaměření vytvářejí například F. M. Andrews, S. B. Withey, A. Campbell, P. Converse, W. Rodgers.

Subjektivní prvek v podobě pocitu dosažení štěstí a uspokojení u jednotlivce, v jeho vědomí je jistě důležitým momentem životního způsobu a zejména jeho kvality, ale redukce kvality životního způsobu na subjektivně chápaný individuální pocit prožívání je nepřipustná. Přestože smyslem života je dosažení štěstí, nelze totiž smysl života se štěstím ztotožnit. Kromě toho časté využívání anket, dotazníků, rozhovorů apod. je komplikováno faktem, že touto cestou je možné dojít k poznání určitých skutečností, ale pouze při stálém uvědomování si toho, že sám výběr otázek i reakce respondentů na ně odráží realitu zprostředkovaně a v mnoha ohledech deformovaně.

Je však třeba říci, že někteří nemarxističtí autoři sami pocítují jednostrannost a nedostatečnost pojetí kvality života vyvozovaného výlučně ze subjektivních výpovědí a snaží se proto o kompromisní spojení „subjektivních“ a „objektivních“ ukazatelů kvality života. Vznikají tak koncepce, v nichž jsou subjektivní pocity a prožitky, respondentovo hodnocení jeho vlastního života, kombinovány s hodnocením objektivních životních podmínek [viz například americký sociolog L. W. Milbraith a J. D. Stocdale, kanadský teoretik T. Atkinson]. „Objektivní“ i „subjektivní“ ukazatelé kvality života se zde považují za stejně významné a vzájemně nezastupitelné; subjektivní výpovědi jsou korigovány kvalitativně kvantitativními údaji o společenské skutečnosti, a naopak

(25) Zcela specifickou variantu „mikrostrukturního“ pojetí kvality života, vycházejícího z „pocitované kvality života“, reprezentuje teorie amerických sociologů N. Ostroofové, D. Shina a W. Snydera. Tito autoři vycházejí z výslovně konstatovaného předpokladu, že kvalita života je „cosi“, co existuje výlučně v subjektivitě jedince a je spjata především s globálním hodnocením „pocitu blaha“, které je založeno hlavně na „štěstí“ [Ostroof, Shin, Snyder 1982 : 93]. Při analýze výzkumů realizovaných ve Francii (Aix-en-Provence) dospěli autoři k názoru, že největší vliv na zformování pocitu štěstí má oceňování potřeb a jejich uspokojování na základě porovnávání současné situace individua se situací ostatních lidí a s jeho vlastními dřívějšími zážitky a zkušenostmi. Od většiny pojetí založených na vlastním hodnocení respondenta se tento výklad liší především určitým „komparačním“ a částečně i „prestížním“ pojmáním štěstí, a tedy i celkové kvality života.

při interpretaci objektivních ukazatelů jsou k dispozici i údaje o tom, jaké jsou postoje a názory subjektů.

Celkově je možné konstatovat, že fenomén kvality života umožnil nemarxistickým teoretikům vytvářet nový obraz světa a člověka, kde východisko ze současné krize je spatřováno ne v boji za zlepšení, za radikální změnu sociálních podmínek života, ale v hledání kvalitativně jiné interpretace bytí (26) (pojetí kvality života se z těchto důvodů široce využívají v propagandistické praxi kapitalistických států). Vcelku pojetí kvality života představují z teoretického i metodologického hlediska konglomerát různých idealistických principů: je pro ně charakteristický častý subjektivismus a abstraktní přístup, chápání kvality života jako neutrálního nadtržidního fenoménu, v němž hlavní úlohu hraje individuální vědomí a jeho změna i otázky morálky, mravního zdokonalování člověka.

Literatura

- Abrams, M.: *Quality of Life*. World Health, November 1974.
- Bestužev-Lada, I. V. — Batygin, G.: O „kačestve“ žizni. Obščestvennyje nauki 1978, č. 3.
- Bestužev-Lada, I. V.: *Metodologické problémy výzkumu kvality, úrovně a způsobu života*. Sociologický časopis 1980, č. 3.
- Brandt, W.: *Die „Qualität des Lebens“*. Neue Gesellschaft 1972, č. 10.
- Brandt, W.: *Über den Tag hinaus*. Hamburg 1974.
- Bunge, M.: *What is Quality of Life Indicator?* Social Indicator Research 1975, č. 1, sv. 2.
- Eppler, E.: *Die Qualität des Lebens*. In: *Qualität des Lebens*. Beiträge zur vierten internationalen Arbeitstatung der Industrie Gewerkschaft Metall, Frankfurt am Main 1972.
- Filipcová, B. — Filipec, J.: *Socialistický způsob — skutečnost i program*. Praha, Horizont 1980.
- Filipcová, B. — Filipec, J.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976.
- Fradier, G.: *About the Quality of Life*. Paris, UNESCO 1976.
- Kritika antimarksistskich koncepcij obraza žizni*. Leningrad, LGU 1983.
- McCall, S.: *Quality of Life*. Social Indicator Research 1975, č. 2, sv. 2.
- Mofašov, V. P.: *Svět spotřeby, pro a proti*. Praha, Mladá fronta 1981.
- Müller, R.: *Was Heisst, wie bestimmt und verbessert man Lebensqualität?* Universitas 1975, č. 4.
- Ostroof, N. — Shin, D. — Snyder, W.: *Qualité de la vie et bonheur*. Cahier Internationaux de Sociologie 1982, Janvier-Juin.
- Popov, S. I.: *Problém „kvality života“ v současném ideologickém boji*. Praha, Svoboda 1979.
- Qualität des Lebens*. Aus dem Sozialdemokratischen Wahlprogramm. Zeit 1972, č. 47.
- Reithofer, H.: *Was heisst „Qualität des Lebens“?* Zukunft 1973, č. 20—21.
- Siciński, A. a kol.: *Styl życia — koncepcje i propozycje*. Warszawa 1976.
- Stöber, G. J.: *Quality of Life: its Scope and Elements*. In: Stöber, G. J. — Schumacher, D. (Eds.): *Technology, Assessment and Quality of Life*. Amsterdam etc. 1973.
- Suchý, J.: *Spůsob a kvalita života*. Sociológia 1983, č. 4.
- Šolcová, M.: *Socialistický způsob života*. Praha, SPN 1978.
- Toffler, A.: *The Third Wave*. New York, Pan Books 1980.
- Tolstych, V. I.: *Způsob života. Pojem, realita, problémy*. Praha, Ústav pro kulturně výchovnou činnost 1979.

(26) Náznak jistého obratu v této otázce je obsažen v některých futurologických koncepcích první poloviny osmdesátých let, v nichž je obnovován požadavek kvality života (na velmi obecné rovině), ale není již vykládán ve smyslu pojetí sedmdesátých let, tj. „žít lépe“, v jeho podtextu je spíše význam „žít jinak“.

Резюме

Я. Дуффкова: Понимание качества жизни в современной немарксистской социологии

Важным понятием немарксистских общественных наук и особенно социологии в последние годы стал термин «качество жизни»; но в его объяснении существует ряд разногласий и противоречий. Так например, не существует какое-либо определение данного понятия, имеющее сколько-нибудь универсальную силу, причем под этим понятием подразумеваются самые различные более или менее релевантные составные части жизни общества. Применение данного понятия осложняется и тем, что оно фигурирует как бы в трех плоскостях одновременно: оно выступает как «журналистское понятие», «политический лозунг» и «научный термин». Исходным пунктом многих определений является неправильное в методологическом и теоретическом отношении противопоставление «качества» и «количества». На общем уровне можно различить два основных подхода к пониманию качества жизни в немарксистских теориях. Первый подход исходит из того, что общее качество жизни является своего рода совокупностью «частных качеств», тогда как второй стремится дать комплексное, системное определение качества жизни в целом. В рамках обоих подходов существуют в принципе три основных типа понимания качества жизни. Первым типом является «макроструктурное» понимание, определяющее качество жизни в общей плоскости как показатель и критерий общественного прогресса (социально-демократический вариант, вариант, дополняющий экономические показатели индикаторами более широкого социального характера, теории «благоденствия»). Второй тип, «мезоструктурное» понимание, представлен прежде всего стремлениями к разработке концепций приватизации и интимизации, которые ищут основу качества жизни в малых социальных группах, особенно в семье. В третьем, «микроструктурном» типе понимания акцентируется состояние сознания субъекта и его собственная оценка («более объективный» вариант, теория «испытываемого качества жизни», соединение субъективных и объективных показателей). Изложение отдельных моментов немарксистских теорий органически увязано с критикой и изложением этих пунктов с точки зрения марксистско-ленинской теории.

Summary

J. Duffková: Conception of the Quality of Life in Present-day non-Marxist Sociology

The term "quality of life" has recently become an important concept in non-Marxist social sciences, particularly in sociology, yet its elucidation is accompanied by quite a number of discrepancies and contradictions. There exists, for instance, no generally valid definition of this concept: it usually includes most various more or less relevant components of the society's life. One of the difficulties impeding an easy application of this concept lies in that it figures simultaneously on three levels: it appears as a "journalistic concept", a "political motto", as well as a "scientific term". A great many definitions are based on the methodologically and theoretically erroneous contraposition of quality and "quantity". On the general level, two principal approaches to the conception of the quality of life can be distinguished in non-Marxist theories. The first approach conceives the overall quality of life as a sum of "partial qualities" the second is aimed at a complex, system definition of the quality of life as a whole. Within the framework of these two approaches there exist, in substance, three basic types of the quality-of-life conception. The first type is the "macrostructural" conception generally defining the quality of life as an indicator and criterion of social progress (social-democratic variant, variant complementing economic indicators by indicators of a broader social nature, "welfare" theory). The second type, the "mezzostructural" conception, is represented first of all by attempts at conceptions of privatization and intimization seeking the basis of the quality of life in small social groups, especially in the family. In conceptions of the third, "microstructural" type stress is laid on the state of the subject's consciousness and on his/her own evaluation ("more objective" variant, theory of the "experienced quality of life", connection of subjective and objective indicators). The interpretation of the single moments of non-Marxist theories is currently associated with criticism and with the conception of these items from the standpoint of Marxist-Leninist theory.